

POLSCY TATARZY

Mniejszość muzułmańska w Polsce składa się z dwóch grup. Pierwsza z nich, mniej liczna, to obecni od setek lat w Rzeczypospolitej Tatarzy polscy wyznający islam obrządku sunnickiego. Ich liczba nie przekracza 6 tys. osób. Druga grupa to przede wszystkim emigranci z Bałkanów, państw postsowieckich i krajów arabskich. Szacuje się, że współcześnie przebywający w Polsce muzułmanie to 25–30 tys. osób. W niniejszym artykule skoncentrowano się na ludności muzułmańskiej osiadłej w Polsce od wieków.

Tatarzy w I Rzeczypospolitej

Wyznawcy islamu przybyli na tereny ówczesnego Wielkiego Księstwa Litewskiego w drugiej połowie XIV w. Byli to głównie Tatarzy sprowadzeni w okresie panowania Wielkiego Księcia Witolda (1392–1430). Osadził on ich początkowo w obrębie pasa obronnego wokół Wilna, skierowanego przeciw Krzyżakom, potem zaś na całej Litwie, nadając ziemię i inne przywileje w zamian za służbę wojskową. Tatarzy, chociaż byli wyznania muzułmańskiego, korzystali ze wszystkich praw przysługujących szlachcie litewskiej. Mieli zagwarantowaną wolność własnego wyznania i obyczaju. Powszechnie aż do XIX w. nazywano ich Tatarami Litewskimi lub „Lipkami”.

Tolerancyjna polityka wyznaniowa, którą prowadził książę Witold, sprawiła, że Tatarzy przybywali na Litwę całymi rodami, będąc pewni łaskawego przyjęcia. Zapomnieli z czasem języka ojców i praktycznie zasymilowali się. Pozostało jednak przywiązanie do islamu.

Z większymi niż na Litwie ograniczeniami natury religijnej spotykali się ci z Tatarów, którzy znaleźli się na ziemiach koronnych. Szlachta, obawiając się nadmiernego wzrostu osad tatarskich na Wołyniu, Podolu i Rusi Czerwonej, jedną z możliwości powstrzymania procesu kolonizacyjnego widziała w zakazie stawiania meczetów. Sejmik halicki dwukrotnie w 1666 r. i 1667 r. domagał się, aby pod karą konfiskaty dóbr zakazano stawiania meczetów na gruntach magnatów, posiadających zaciężne chorągwie tatarskie. Jakkolwiek zakaz dotyczył zasadniczo jedynie Korony, to jednak powoływano się na niego także na Litwie¹.

Uniemożliwienie budowy meczetów w dobrach prywatnych, obok pozbawienia wypłaty zaległego żołdu, stało się powodem buntu tatarskich chorągwi koronnych i przejścia ich na stronę Turków z początkiem wojny w 1672 r. Po zwycięstwie hetmana Sobieskiego pod Chocimiem w 1673 r. w rozmowach o amnestii Tatarzy uzależniali powrót pod sztandary Rzeczypospolitej właśnie od zapewnienia swobody w wypełnianiu obowiązków religijnych.

Rzeczpospolita naprawiła krzywdy wyrządzone Tatarom. Stało się to za sprawą króla Jana III Sobieskiego, który przywilejem z dnia 22 marca 1677 r. wydanym w Warszawie zrównał ostatecznie szlachtę tatarską ze szlachtą polską. W tym samym 1677 r. Sejm warszawski uchwalił konstytucję *O Tatarach Wielkiego Księstwa Litewskiego*. Po zakończeniu buntu i po powrocie większości Tatarów do Rzeczypospolitej rozpoczęto spłatę zaległego żołdu poprzez nadanie im ziemi i osadzenie ich na terenach ekonomii grodzieńskiej, kobryńskiej i olickiej. Jan III Sobieski jednak częściowo tylko spełnił postulaty Lipków – zezwolił bowiem jedynie na odbudowę starych meczetów. Niezależnie od brzmienia przepisów, wkrótce po osiedleniu się Tatarów w ekonomiach powstało na ich terenie wiele nowych świątyń muzułmańskich.

¹ J. Sobczak, *Położenie prawne ludności tatarskiej w Wielkim Księstwie Litewskim*, Warszawa–Poznań 1984, s. 103.

Nowa fala osadnictwa, tym razem na Podlasiu, rozpoczęła się w 1679 r. wznoszeniem w Studziance, Kruszynianach i Bohonikach nowych meczetów. Z wyjątkiem meczetu w Studziance spalonego w 1915 r. zachowały się one do dnia dzisiejszego². Największa liczba wyznawców islamu zamieszkiwała ziemię Rzeczypospolitej w XVIII w., było ich około 100 tys. Wielu z nich pełniło służbę wojskową w chorągwiach tatarskich, pułkach Straży Przedniej Wielkiego Księstwa Litewskiego, później zwanych ułańskimi.

Tatarzy walczyli po stronie polskiej także w czasie powstania listopadowego i styczniowego. Również w Legionach wielu było Tatarów. Można wymienić choćby jednego z nich – Aleksandra Sulkiwicza, który poległ w bitwie nad Stochodem we wrześniu 1916 r.

Obecność wyznawców islamu w II RP

Pamięć o pułkach tatarskich w wojsku Rzeczypospolitej była wciąż żywa wśród polskich wyznawców islamu, dlatego też wraz z odrodzeniem się państwowości polskiej w 1918 r. na rozkaz Józefa Piłsudskiego przystąpiono do organizowania pułku „Jazdy Tatarskiej”. Pułk ten wziął czynny udział w wojnie polsko-bolszewickiej w latach 1919–1920 w obronie Polski. W dniu 3 lutego 1920 r. „Jazda Tatarska” została przemianowana na „Tatarski Pułk Ułanów im. płk. Mustafy Achmatowicza”³.

Polska międzywojenna pod względem struktury wyznaniowej była krajem zdecydowanie niejednorodnym. Na ogólną liczbę 31 915 779 mieszkańców (wg danych ze spisu ludności z 1931 r.) było 20 600 000 osób wyznania rzymskokatolickiego, czyli ponad 65 proc.⁴ Muzułmanów zaś było stosunkowo niewiele, bo ok. 0,02 proc., tj. 6000 osób, głównie w województwach północno-wschodnich.

W okresie międzywojennym Muzułmański Związek Religijny uzyskał osobowość prawną przez zaliczenie go do zwyczajów wyznaniowych prawnie uznanych. Na podstawie konstytucji marcowej muzułmanie przystąpili do zorganizowania swojego związku. W tym celu w dniach 28–29 grudnia 1925 r. w Wilnie odbył się I Wszechpolski Zjazd Delegatów Gmin Muzułmańskich (58 delegatów z wszystkich 18 gmin z województw: wileńskiego, nowogródzkiego, białostockiego i Warszawy). Na zjeździe tym wybrano najwyższego zwierzchnika religijnego wyznania muzułmańskiego w Polsce – muftiego Jakuba Szynkiewicza, doktora orientalistyki⁵, oraz ogłoszono oficjalnie zerwanie zależności polskich wyznawców islamu od krymskiego Muftiatu, a w konsekwencji przyjęto zasadę autokefalii wyznania muzułmańskiego w Rzeczypospolitej. Wcześniej formalnie obowiązywało polskich muzułmanów dawne prawo rosyjskie, ograniczające swobody polityczne, religijne i obywatelskie. Było to sprzeczne z Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z 17 marca 1921 r. Gwarantowała ona bowiem swobody mniejszościom narodowym i wyznaniowym.

Sytuacja prawna wyznawców islamu w Polsce została uregulowana ustawą z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej⁶. Ustawa ta zerwała więzy łączące z praktycznie nieistniejącym już Muftiatem Taurydzkim w Symferopolu na Krymie. Ponadto regulowała szereg spraw Muzułmańskiego Związku Religijnego (władze: Muftiat i Najwyższe Kolegium Muzułmańskie, organizację gmin wyznaniowych, porządkowała sprawy majątku, zawierania małżeństw itp.). Warto wspomnieć, iż oficjalnym językiem modlitwy jest klasyczny język arabski, co jest zgodne z ustawą i statutem.

² *Ibidem*, s. 103; por. S. Kryczyński, *Tatarzy litewscy. Próba monografii historyczno-etnograficznej*, „Rocznik Tatarski”, t. III, Warszawa 1938, s. 30–34.

³ V.B. Jedigar, *Zarys historii wojennej Tatarskiego Pułku Ułanów im. Mustafy Achmatowicza*, Warszawa 1925, s. 7–9. Zob. A. Miśkiewicz, *Mniejszość tatarska w Polsce w latach 1918–1939*, „Przegląd Historyczny”, Warszawa 1986, s. 264.

⁴ B. Olszewski, *Obraz Polski. Fakty, cyfry, tablice*, Warszawa 1938, s. 112.

⁵ A. Miśkiewicz, *Tatarzy Polscy 1918–1939*, Warszawa 1990, s. 34, 38–46.

⁶ Dz.U. nr 30, poz. 240.

Fot. Alfred J. Pogorzelski

Meczet w Bohonikach

Fot. Alfred J. Pogorzelski

Meczet w Krusznianach

Fot. Jan M. Ruman

Wnętrze Domu Modlitwy przy Centrum Islamskim
w Warszawie

Meczet im. Dżamal ad-Dina al Afganiego w Gdańsku

Fot. Alfred J. Pogorzelski

Przejawem pełnej tolerancji i wolności religijnej było powołanie przez Ministerstwo Spraw Wojskowych w 1936 r. odrębnej muzułmańskiej jednostki w Wojsku Polskim (I szwadron tatarski, wchodzący w skład 13. Pułku Ułanów Wileńskich), w której służbę wojskową mogli odbywać żołnierze wyznający tę religię. Było to zgodne z ustawą z 1936 r. i znakomicie podkreślało polskie tradycje tolerancji wyznaniowej.

Muzułmański Związek Religijny w II Rzeczypospolitej cieszył się powszechnym uznaniem oraz wszelką wolnością religijną. Współczesny badacz dziejów tatarskich Ali Miśkiewicz podkreśla, że muzułmanie polscy w okresie międzywojennym cieszyli się zawsze przychylnym stosunkiem władzy państwowej. Doceniano ich szczerze przywiązanie kultury polskiej, a nawet słusznie uważano, że na północno-wschodnich kresach byli oni ostoją polskości pomimo wyznawania islamu⁷.

Udział Tatarów w II wojnie światowej

II wojna światowa w znacznym stopniu wpłynęła na los społeczności muzułmańskiej w Polsce. W kampanii wrześniowej wziął udział Szwadron Ułanów Tatarskich pod dowództwem rotmistrza Aleksandra Jeljaszewicza, wchodzący w skład 13. Pułku Ułanów Wileńskich, który w ramach Wileńskiej Brygady Kawalerii walczył w Armii Łódź. Po wkroczeniu armii sowieckiej rozpoczęła się dewastacja meczetów, niszczenie życia religijnego i eksterminacja inteligencji muzułmańskiej (trzeba tu wspomnieć, że z kręgu polskich Tatarów wywodziło się wielu naukowców i literatów).

Wśród polskich muzułmanów, biorących udział w II wojnie światowej, byli żołnierze II Korpusu Wojska Polskiego na Zachodzie. Istniał nawet utworzony dla nich Naczelny Imam Polских Sił Zbrojnych na Zachodzie. Funkcję tę pełnił emir El-Mueinin Bajraszewski. Przeszli oni cały szlak bojowy II Korpusu, a ich mogiły rozsiane są pod Tobrukiem, Monte Cassino, Rzymem, Ankoną. Polscy oficerowie muzułmanie i przedstawiciele tatarskiej inteligencji są na listach więźniów Starobielska, Ostaszkowa, są wśród zmarłych na Syberii – tych, którzy nie mają nawet symbolicznych grobów⁸.

Zmiany w Muzułmańskim Związku Religijnym po 1945 r.

Po II wojnie światowej w związku ze zmianą granic państwa polskiego i repatriacją oraz ruchem przesiedleńczym stan liczebny Tatarów polskich wyznania muzułmańskiego uległ znacznej zmianie. Prawdopodobnie w czasie akcji przesiedleńczej udało się wyjechać do Polski grupie Tatarów wynoszącej od 1,5 do 2 tys. osób⁹.

Bezpośrednio po wojnie, w 1945 r. rodziny tatarskie ze Wschodu zaczęły się osiedlać w Białymstoku oraz w rejonie Sokółki. Jednak osadnictwo to nie przybrało dużych rozmiarów, ponieważ większa część repatriantów udała się na ziemie odzyskane. Muzułmanie szybko rozpoczęli starania o reaktywowanie gminy w Bohonikach i Kruszynianach (zgodę uzyskali prawdopodobnie już w 1946 r.). Znajdujące się w Bohonikach i Kruszynianach meczety i mizary były jedynymi, jakie istniały w nowych granicach Polski. Tutaj więc skupiało się życie religijne. Pierwszą gminą wyznaniową, która wznowiła działalność po zakończeniu II wojny światowej, była gmina warszawska; początkowo przybrała ona nazwę Centralnej Muzułmańskiej Gminy Wyznaniowej w Warszawie. Pierwsze po wojnie zebranie tej gminy odbyło się już 29 lipca 1945 r.¹⁰

Na Pomorzu Gdańskim Tatarzy polscy zaczęli osiedlać się w drugiej połowie 1945 roku. Była to spora grupa z Wilna skupiona wokół osoby imama wileńskiego Ibrahima Smajkiewicza. W 1959 r. powołano oficjalnie Muzułmańską Gminę Wyznaniową w Gdań-

⁷ A. Miśkiewicz, *Mniejszość tatarska w Polsce...*, op. cit., s. 264.

⁸ S. Chazbijewicz, *Muzułmanie w Polsce*, „ŻM 1990”, wydanie specjalne na otwarcie meczetu w Gdańsku, s. 22.

⁹ A. Miśkiewicz, *Tatarska legenda. Tatarzy polscy 1945–1990*, Białystok 1993, s. 11.

¹⁰ AAN, MAP, 1106, s. 1–14, 32–40. Por. A. Miśkiewicz, *Tatarzy polscy w latach 1945–1985. Zarys historyczny*, „SP”, t. III, Białystok 1991, s. 105.

sku, która objęła mużułmanów zamieszkałych w województwie gdańskim i w sąsiednich województwach¹¹.

W zachodniej Polsce najwięcej Tatarów (pochodzących z okolic Nowogródka, Nieświeża i Oleska) osiedliło się w Szczecinie i Szczecinku, stworzyli również dwa duże ośrodki w Gorzowie Wielkopolskim i w Trzciance oraz kilka pomniejszych we Wrocławiu, w Oleśnicy, Wałbrzychu i Jeleniej Górze. Wkrótce utworzono gminę w Szczecinie, którą przeniesiono później do Gorzowa. Z biegiem lat większość Tatarów przeniosła się w okolice Białegostoku, Gdańska i Szczecina¹². Ostatecznie ludność ta na nowych terenach zorganizowała się w sześciu mużułmańskich gminach wyznaniowych: w Bohonikach, Kruszyńianach i Białymstoku oraz w Warszawie, Gdańsku i Gorzowie Wielkopolskim.

W 1947 r. na I Wszechpolskim Kongresie Mużułmańskim, który odbył się w Warszawie, reaktywowano Mużułmański Związek Religijny. Pierwszym przewodniczącym Najwyższego Kolegium został płk Jakub Romanowicz, zastępca muftiego przed wojną. Dokumentacja na temat początkowej działalności MZR nie zachowała się¹³.

Na początku lat sześćdziesiątych pojawiają się nowe ruchy migracyjne wśród ludności tatarskiej. Tatarzy z terenów północnej i zachodniej Polski przenoszą się na Białostoczczyznę. Co było tego przyczyną? Na pewno był to ich wolny wybór, na który złożyło się kilka czynników: na ziemiach odzyskanych byli całkowicie odcięci od swoich korzeni, nie mieli miejsc kultu, nie potrafili przystosować się do nowych warunków i czuli się wyizolowani. Trafili w nowe środowiska – przesiedleńcy z Rzeszowskiego i Lubelskiego początkowo patrzyli na nich nieufnie, a odmiennosc Tatarów powodowała, że spotkali się wręcz z wrogim nastawieniem. Trudno było wciąż od nowa wyjaśniać każdemu powody tej odmiennosci. To sprawiło, że Tatarzy zamykali się w sobie. Pojedyncze rodziny lub małe grupy zatracaly z czasem swoją odrębność lub wręcz niechętnie przyznawały się do swojego pochodzenia. Był to skutek silnej presji otoczenia i prób asymilacji. Obawa przed zatraceniem własnej tożsamości była więc główną przyczyną ich migracji. Białostoczczyzna swoim klimatem i krajobrazem przypominała im rodzinne strony. Tutaj również istniały ciągle użytkowane meczety i mizary, tutaj również mieszkało najwięcej współwyznawców.

Zasadniczą rolę w utrzymaniu więzi społecznej Tatarów na Białostoczczyźnie odegrała świadomość odrębności wyznaniowej i etnicznej – szczególnie wyznaniowej, gdyż od wielu pokoleń o inności Tatarów świadczyła religia i wiążące się z nią praktyki (cała obrzędowość związana z narodzinami dziecka, ślubem, pogrzebem i obchodami świąt mużułmańskich). Kto przestawał w nich uczestniczyć, ten szybko tracił kontakt ze społecznością mużułmańską i podlegał asymilacji. Problem ten sygnalizował już Stanisław Dziadulewicz w 1929 r. wskazując w swojej monumentalnej pracy¹⁴ na podział rodzin, które się zasymilowały i przyjęły chrześcijaństwo, oraz na rodziny, które po dziś dzień są nadal mużułmańskie.

W latach pięćdziesiątych samo praktykowanie również nie było sprawą prostą. Święta gromadziły wielu wiernych przyjeżdżających z różnych stron kraju, a to nie uszło uwagi miejscowych władz. Zwykle w dniach świątecznych liczne patrole MO i WOP krążyły wokół Bohonik i tamtejszego mizaru. Do meczetu w Kruszyńianach nie wolno było wiernym dojeżdżać, ponieważ znajdował się w pasie przygranicznym. Nigdy jednak nie przeszkadzano Tatarom w pielgrzymowaniu do miejsc, gdzie mogli sprawować swoje praktyki religijne¹⁵.

Po 1945 r., przez cały okres PRL i aż do dziś, urząd muftiego w Polsce, pomimo ustawowego zapisu, nie został reaktywowany. Muftim na Polskę przed II wojną światową był dr Jakub Szynkiewicz, który zmarł na emigracji w 1966 r. Po ponownej reaktywacji MZR w 1947 r. funkcję muftiego przejął Najwyższe Kolegium Mużułmańskie (z jego przewodniczącym; obecnie jest-

¹¹ A. Miśkiewicz, *Tatarzy polscy w latach 1945–1985. Zarys historyczny*, SP, t. III, Białystok 1991, s. 115–116.

¹² *Ibidem*, s. 118–120.

¹³ A. Miśkiewicz, *Tatarska legenda. Tatarzy polscy 1945–1990*, Białystok 1993, s. 9–10, 95–96.

¹⁴ S. Dziadulewicz, *Herbarz Rodzin Tatarskich*, Wilno 1929, s. V.

¹⁵ A. Miśkiewicz, *Tatarska legenda...*, op. cit., s. 106.

nim Jan Sobolewski), którego skład jest wybierany raz na pięć lat podczas Wszechpolskich Kongresów Muzułmańskich¹⁶. Zgodnie z art. 4 ustawy z 1936 r. siedzibą muftiego było Wilno (formalnie obowiązuje to do dnia dzisiejszego). Dlatego też ustawa ta winna być tak znowelizowana, by uwzględniała aktualne uwarunkowania zaistniałe po 1945 r. Obecnie siedzibą władz MZR jest Białystok, co stoi w sprzeczności z ustawą z 1936 r.

W latach osiemdziesiątych nastąpiło w łonie MZR pewne ożywienie, także w kontaktach z zagranicą. W październiku 1984 r. oraz w grudniu 1986 r. gościł w Polsce Wielki Mufti Republiki Libanu Szejjch Hassan Khalid, który wizytował gminy muzułmańskie. W 1986 r., na przełomie kwietnia i maja, przebywała w województwie białostockim, w Gdańsku i Warszawie delegacja Ligi Świata Islamskiego, której przewodniczył zastępca sekretarza generalnego Ligi Szejjch Mohammad Naser. Również Tatarzy polscy zaczęli podróżować po krajach Bliskiego Wschodu. Efekty są już widoczne. Największy z nich – budowa meczetu w Gdańsku ukończona w 1990 r. bez pomocy tych krajów nie doszedłby nigdy do skutku. W Białymstoku buduje się obecnie szkołę koraniczną, a w przyszłości planowana jest budowa meczetu. Selim Chazbijewicz uważa, że w ostatnich latach dokonuje się w Polsce „ponownie tatarskie odrodzenie, tym razem bardziej muzułmańskie”¹⁷.

Fot. Alfred J. Pogorzelski

¹⁶ Zgodnie z ustawą muzułmańską z 1936 r. (co nie pokrywa się z obecnym statutem) władzami naczelnymi MZR są: Mufti Muzułmański (art. 3–9), Najwyższe Kolegium Muzułmańskie (art. 10–11), Wszechpolski Kongres Elekcyjny Muzułmański (art. 6–8, 13), Wszechpolski Kongres Muzułmański (art. 12), Muzułmańskie Gminy Wyznaniowe (art. 17–21). Obecnie obowiązujący statut MZR z 1991 r. został uchwalony przez XII Nadzwyczajny Wszechpolski Kongres Muzułmański dnia 18 maja 1991 r. w Białymstoku, a więc już w III Rzeczypospolitej. Zgodnie bowiem z § 7 ust. 1 nowego statutu strukturę organizacyjną MZR tworzą: gminy wyznaniowe i ich władze oraz władze naczelne. Te zaś zgodnie z § 8 ust. 1 tegoż statutu są następujące: Wszechpolski Kongres Muzułmański, Rada Związku, Najwyższe Kolegium Muzułmańskie, Główna Komisja Rewizyjna. Organem wykonawczym i reprezentującym MZR na zewnątrz jest Najwyższe Kolegium Muzułmańskie.

¹⁷ S. Chazbijewicz, *Krótki szkic o najnowszej tradycji i historii muzułmanów w Polsce*, „*ŻM* 1986”, nr 1, s. 10.